

Мачуський збірник

Випуск I
НАД ЧУМАЦЬКИМ
ШЛЯХОМ

АРХЕОЛОГІЯ

КРАЄЗНАВСТВО

Історія

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

РОЛЬКЛОП

МОВОЗНАВСТВО

Мачухівська сільська рада
Мачухівський краєзнавчий музей
Комунального підприємства «Дружба»

Мачуський збірник

Випуск I

НАД ЧУМАЦЬКИМ
ШЛЯХОМ

Полтава
ТОВ "АСМІ"
2017

УДК 903.2:930(06)
МЗ1

Рецензенти:

Надія Гаврилюк, доктор історичних наук

Юрій Волошин, доктор історичних наук, професор

*При передруку та іншому використанні матеріалів
збірника посилання на джерело обов'язкове.*

*Відповідальність за достовірність фактів,
правильність цитування несуть автори статей.*

Мачуський збірник [Текст]: [зб. наук. праць]. Вип. І.
МЗ1 Над чумацьким шляхом / [за ред. А. Гейка]; Мачухів-
ський краєзнавчий музей. – Полтава: ТОВ "АСМІ", 2017. –
187 с. : іл., портр.

ISBN 978-966-182-482-8 (повне зібрання)

ISBN 978-966-182-483-5 (вип. І)

До першого числа «Мачуського збірника» ввійшли статті та публікації учасників Першої наукової конференції «Мачуська земля: минуле та сучасність» (7 жовтня 2016 р.), а також розвідки науковців, присвячені історії нашого краю, легенди та казки, записані на території сіл Мачухи і Судівка.

Для краєзнавців, істориків, археологів, етнологів, мовознавців, музеологів та усіх, хто цікавиться Мачуським краєм.

УДК 903.2:930(06)

ISBN 978-966-182-482-8 (повне зібрання)

ISBN 978-966-182-483-5 (вип. І)

© Мачухівський
краєзнавчий
музей, 2017

© ТОВ "АСМІ", 2017

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	4
<i>Програма Першої наукової конференції «Мачуська земля: минуле та сучасність»</i>	7
I. Матеріали Першої наукової конференції «Мачуська земля: минуле та сучасність».	
<i>Гейко Анатолій. Села Мачухи та Федірки в XVII–XVIII століттях</i>	14
<i>Яремченко Віталій. Судові справи жителів села Мачухи у Полтавському суді в другій половині XVII століття (За «Актовими книгами Полтавського городского уряду XVII віку»)</i>	27
<i>Коваленко Оксана. «Братія цехова меская» XVIII століття: проблема входження ремісників із сіл до цехів міст на прикладі майстрів із Мачух</i>	37
<i>Стамбол Ігор. Місце І.Л. Липи (1865–1923) в історії села Мачухи та загальноукраїнських культурно-політичних процесах</i>	43
<i>Кучеранко Світлана. Родовід Юрія Липи</i>	54
<i>Міщанин Віктор. Малобудищанські козаки Міщанини та їх нащадки-переселенці в Мачухах</i>	78
<i>Гейко Антоніна, Гейко Анатолій. Село Мачухи у спогадах Сергія Коля</i>	87
<i>Ревегук Віктор. Мачухи в добу української революції (1917–1921 рр.)</i>	104
<i>Гейко Анатолій, Рейда Роман, Ткаченко Олександр, Сапегін Сергій. Історія досліджень Володимиром Грінченком прогонянського могильника скіфського часу біля села Мачухи у 1925 році</i>	119
<i>Байдукова Наталія. Село Судіївка в роки репресій та голодомору</i>	124
<i>Кривошея Ніна, Степанюк Ольга. Мачухи – колыска талантів</i>	141
<i>Мартусь Едіта. Учителі в солдатських шинелях</i>	148
<i>Гейко Дарина. Уродженець Мачух Кость Тесленко – письменник і педагог</i>	160
II. Красзнавство	
<i>Шерстюк В'ячеслав. Булановська Варваринська пустинь</i>	170
III. Зразки усної народної творчості, зібрані в селах Судіївка та Мачухи	
<i>Гейко Антоніна. Легенди та казки нашого краю</i>	178
<i>Автори</i>	186

ШЕРСТЮК В'ячеслав

БУЛАНОВСЬКА ВАРВАРИНСЬКА ПУСТИНЬ

У XVII ст. на теренах сучасної Полтавщини паралельно з розвоєм колонізаційних процесів розпочинається фундація монастирських обителів. Засновані відлюдницькі скити обростали й земельними володіннями, котрими їх щедро наділяла гетьманська адміністрація та жертвувала місцева старшина. Для контролю над такими володіннями і кращого налагодження господарської діяльності на таких територіях великими монастирями-«метрополіями» часто облаштовувалися невеличкі скитки-«філії». Останні, зазвичай, не відіграли помітної ролі в історії, лише кілька з них перетворилися в майбутньому на окремі великі чи помірно значні самостійні обителі.

Про більшість із них залишалися лише окремі лаконічні відомості, часто – тільки в пам'яті старожилів навколишніх населених пунктів. Вивчення історії багатьох таких об'єктів ускладнене і стикається з численними питаннями та різночитаннями, не кажучи про відсутність представницької джерельної бази.

Одним із таких скитків була і Булановська Варваринська пустинь. Дослідженню її історії й присвячена ця робота.

Перше питання, з яким ми стикаємося: коли, власне, засновано обитель. Звісно, це не могло бути раніше, ніж навколишні землі були надані у власність «метрополії». Сам Полтавський Хрестовоздвиженський монастир заснований у 1650 р. Масове надання йому володінь фіксується документами 1670–1690-х рр., і були вони не лише під Полтавою, а й на Пслі, Орелі й у інших місцях [13, №№ 540–542, 553, 558, 609].

Відносно досліджуваних нами територій знаходимо свідчення про те, що ігумен Самуїл отримав 15 травня 1659 р. від царя Олексія Михайловича «крепости» на попередні надання М. Пушкаря та І. Іскри на «дворец» [двір] навколо лук, полів та лісів «від Розсошина хутора до Буланова луку» [2, № 111, с. 208–209]. Таким чином, можна стверджувати, що це взагалі були чи не перші земельні володіння монастиря (по-

руч з кількома млинами). Також доречно відзначити історичну об'єктивність автора замітки та його добру обізнаність з історією Булановської обителі В. Романова [11, с. 2081].

Варто зазначити й те, що І. Мазепа 16 вересня 1688 р. надає Полтавському монастиреві землі та осілий люд над річкою Тростянцем [12, № 78, с. 593–594]. Останній топонім, як здається, – тогочасна поширена назва річечки, що пізніше носила назву Вільшана (Ольшана) [8, с. 56, 87]. Не виключено, що цим універсалом до монастирських володінь «Буланового луку» «дорізалися» нові землі по річці.

Дата появи власне самого скитка (а значить і будівництва храму на честь святої Варвари) невідома. Той же В. Романов по вже звичній історіографічній традиції називає рік надання володінь і роком можливої фундації [11, с. 2081]. Хоча останнє видається дуже неправдоподібним. Так, про скиток нічого не згадується в історичних документах другої половини XVII ст. Навіть у Компуті Полтавського полку 1718 року засвідчено приналежність населених пунктів Росошиньці, Тростянець, Ольшаної, Буланової, та без вказівки на села – до підданства монастиря Полтавського [6, с. 134–135]. Але згадки про пустинь тут також немає (хоча останнє може бути й опосередкованим свідченням, зважаючи на її «філіальність»).

Як показує вивчення інших подібних обителей, розвій фундацій дрібних «філій» на власних земельних володіннях «метрополій» припадає на першу половину XVIII ст. Це й Красногірський, Чорнуський і Онуфріївський скити Мгарського монастиря, Преображенський – Гадяцького, а також Соکیلський і Нехворощанський. Таким чином, скоріше за все, утворення цієї невеличкої Булановської обителі відбулося також не раніше першої половини XVIII ст.

Так, в описах маєтностей Полтавського повіту Катеринославського намісництва поміж монастирських сіл Булавино і Ольшана [Описи, 2009, с. 166], знаходимо дрібний хутірець «при Булановому», що ніби приписаний до Полтавського Пушкарівського жіночого монастиря [9, с. 165]. Але такий факт видається малоймовірним, а зважаючи на інші виразні помилки в тексті (як то називання того ж Хрестовоздвиженського монастиря замість «Полтавського» – «Павлівським» [9, с. 181], можна списати це на неуважність переписувачів чи збирачів

інформації. Можливо, це і був хутір при Варваринському храмі обителі (хоча тут і значилися лише 1 чоловік та 4 жінки).

Цікаво, що в кількох публікаціях зустрічалася подекуди назва якогось «Болемовського» скиту [14, с. 98; 1, с. 800; 5, с. 166], місце розташування якого викликало багато запитань. І лише в одній із таких праць наголошується, що так інколи називався Булановський скит [10, с. 908]. Зважаючи на співзвучність назв слід погодитися, що це дійсно доволі можливе припущення [15, 2009].

Донедавна місце розміщення цієї обителі було загадкою. Відомою була лише згадка Х.Попова про її розташування «за 7 верст від Полтави, на місці теперішньої казенної лісної дачі біля х. Розсопінського [10, с. 908]. Подібна прив'язка до «Розсопинець» не зовсім узгоджувалася з деякими іншими повідомленнями. Точніше розкрити це питання, здається, вдалося В. Романову, місцевому мешканцю й будівничому нового храму в с. Буланове 1910 року. За його даними, після секуляризації церковних володінь (1782 р.?) скит запустів, церкву звідси в 1785 році продають і переміщують до с. Миркалівка (сучасне с. Іванівка Кобеляцького району). А місце келії та саду, який ще на початку ХХ ст. називали «Садок», дослідник локалізував в урочищі Гора, досить надійно ототожнивши будівельні рештки на березі Ворскли із залишками млинової греблі [11, с. 2084].

Ця місцевість дійсно видається як окремішна гора, на вершині якої розташоване відоме селище скіфського часу – Пожарна Балка [7; 3–4 та ін.], а схили суцільно заросли лісом. Цікаво те, що й сам В. Романов згадує про наявність тут численних курганів, а також те, що у цих місцях часто знаходили хрести та іконки давньоруського часу, наконечники стріл тощо [11, с. 2084], маючи на увазі, певно, як селища скіфської доби, так і городища та пам'ятки поблизу с. Старі Санжари (Решетники).

Очевидно, саме Варваринський храм як «церкву» на схилі гори в межах дач с. Буланове й показано на карті (дата невідома) Алексопольського повіту (існував у 1783–1796 рр.), що відобразило його уже не як монастирський, а як приходський (мал. :1).

Відновлення храму в 1910 році відбулося вже на новому місці, на землі в межах села, яку пожертвував місцевий селянин [11, с. 2086].

Мал. 1. Місцезнаходження Булановської Варваринської (1) та Трощівської Ольшанської (2) пустинь

Як говорилося вище, до «Булановського луку» І.Мазепою 1688 року було надано монастиреві ділянку по річечці Тростянець-Ольшана. Пізніше тут було відоме монастирське село Нижня Чернецька Ольшана. Цікаво, що Х. Попов відзначає наявність у цих краях ще однієї пустині – Трощівської Ольшанської, яка розташовувалася «неподалік Варваринської» [Попов 1891, с. 908]. Хоч точне місце її розташування наразі ще більш покрите таїною (деякі з дослідників узагалі відносили її розміщення на річку Коломак, до сучасного с. Вільховий Ріг), але, за аналогією з Булановською пустинню, можемо сказати, що церква Трощівської Ольшанської пустині також знаходилася неподалік теперішнього населеного пункту. Можливо, вона теж була зазначена на згадуваній карті Александровського повіту в межах дач тогочасного села (мал.: 2).

Вивчення історії дрібних монастирських обителів – справа досить складна, перш за все через брак історичних документів. У цьому плані подібним дослідженням дуже допомагають повідомлення місцевих старожилів. Отже, простеживши історію Булановської пустині, гадаємо, що в майбутньому стане можливим уточнення місця її локалізації.

Література

1. [Аноним]. Упразднённые и прекратившие своё существование православные монастыри в пределах нынешней Полтавской епархии (Краткий исторический очерк) // ПЕВ. Часть неофициальная. – Полтава, 1897. – 26–27 июня. – № 20–21. – С. 788–800.

2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – СПб : типография П.А. Кулиша, 1863. – Том 4. 1657–1659. – 276 с.

3. Андриенко В.П. Новые раскопки у с. Пожарная Балка / Андриенко В.П. // Археологические открытия 1977 года. – М.: Наука, 1978. – С. 289–290.

4. Андриенко В.П. Раскопки поселения у с. Пожарная Балка / Андриенко В.П. // Археологические открытия 1976 года. – М.: Наука, 1977. – С. 260.

5. Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем. / А. Грановский. – Полтава: Типо-Литогр. М.Л. Старожицкого, 1901. – X+418 с.

6. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII–XVIII ст. – Т. 1. Компюти та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / Упорядник В.О. Мокляк. – Полтава: АСМІ, 2007. – 400 с.

7. Ляпушкин И.И. Поселение скифского племени близ дер. Пожарная Балка Полтавской области / И. И. Ляпушкин // Краткие сообщения о докладах и полевых изысканиях ИАиМК АН СССР. – М., 1951. – Вып.37. – С. 125–130.

8. Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765–1769 рр. / Упорядкування, вступна стаття і коментарі Ю. Волошина. – К. : Наш час, 2012. – 576 с.

9. Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX ст. [упорядник А. Бойко]. – Запоріжжя, 2009. – Том 10. Джерела з історії Південної України. – 434 с.

10. Попов Х. Материалы для истории монастырей Полтавской епархии в XVII и XVIII столетиях / Х. П. // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – Полтава, 1891–1892. – 1891. – № 23. – 1 декабря. – С. 907–926. – 1891. – № 24. – 5 декабря. – С. 1000–1014. – 1892. – № 4. – 5 февраля. – С. 167–182.

11. Романов В. Древняя Варваринская пустынь и нынешняя церковь д. Булановой, Полтавского уезда / Священник Василий Романов // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 20 октября 1911 г. – № 30. – С. 2081–2087.

12. Універсали Івана Мазепи (1687–1709). Частина II / Упорядники: Іван Бутич, Вячеслав Ринсевич. – К. – Львів: НТШ, 2006. – Серія

I. Універсали українських гетьманів: матеріали до українського дипломатарію. – 799 с.

13. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Упорядники: Іван Бутич, Вячеслав Риневич, Ігор Тесленко. – К. – Львів, 2004. – 1088 с.

14. Чудецкий П. Опыт практического исследования о числе монастырей русских, закрытых в XVIII и XIX вв. / П. Чудецкий // Труды Киевской Духовной Академии. – К., 1877. – № 4. – С. 40–107.

15. Шерстюк В.В. Варваринська Булановська (Болемовська) пустинь (скит) / В.В. Шерстюк // Полтавіка: Полтавська енциклопедія. Том 12. Релігія і церква [головний редактор О.А. Білоусько]. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – С. 78.

